

پایگاه اطلاعات علمی ایران

دانشگاه اصفهان
دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد در رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی

موضوع:

حریم خصوصی در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران

استاد راهنما:

دکتر سعید ابراهیمی

استاد مشاور:

دکتر محمد محسنی دهکلانی

نام دانشجو:

رضا رزمی

بهمن ماه 1391

ب

تعهد نامه اصالت پایان نامه (رساله)

بدینوسیله اینجانب رضا رزمی دانشجوی دوره کارشناسی ارشد رشته فقه و مبانی حقوق اسلامی با شماره دانشجویی 891675901 تعهد می‌نمایم که کلیه مطالب مندرج در این پایان نامه / رساله اینجانب تحت عنوان "حریم خصوصی در فقه امامیه و حقوق موضوعه ایران" حاصل فعالیت پژوهشی خودم بوده که به راهنمایی و مشاورت اساتید دانشگاه مازندران تهیه شده است و در هر کجا که از دستاوردها یا آثار علمی دیگران استفاده شده با رعایت حقوق مالکیت معنوی بصورت مستقیم یا غیر مستقیم در متن پایان نامه / رساله، ارجاع داده شده و در منابع پایانی ذکر شده است.

این اثر پژوهشی قبلاً برای اخذ هیچ مدرک هم سطح، بالاتر یا پایین تر هیچ یک از دانشگاه ها و موسسات دولتی یا غیر دولتی ارائه نشده است، در صورت احراز تخلف و اثبات خلاف هر یک از موارد فوق، دانشگاه مازندران حق دارد بدون نیاز به حکمی از مراجع قضایی یا غیر قضایی، نسبت به ابطال مدرک تحصیلی اینجانب اقدام کند و حق پیگیری قضایی موضوع نیز برای دانشگاه مازندران محفوظ است و اینجانب حق هر گونه اعتراض را از خود ساقط می‌نمایم.

کلیه نتایج و حقوق حاصل از این اثر، متعلق به دانشگاه مازندران است و هر گونه استفاده از نتایج علمی و عملی، واگذاری اطلاعات به دیگران یا چاپ و تکثیر، نسخه برداری ترجمه و اقتباس از پایان نامه / رساله، بدون موافقت دانشگاه مازندران یا استاد راهنما یا مشاور، ممنوع است، نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

صحت امضای دانشجو مورد گواهی است.

نام و نام خانوادگی و امضاء دانشجو

مدیر گروه دانشکده

معاون پژوهشی دانشکده

مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمَخْلُوقَ لَمْ يَشْكُرِ الْخَالِقَ

از استاد ارجمند جناب آقای دکتر سعید ابراهیمی که در مراحل تهیه و تکمیل این پژوهش مرا یاری فرمودند نهایت سپاس و تشکر را دارم.

همچنین تشکر می‌کنم از استاد ارجمند جناب آقای دکتر محمد محسنی دهکلانی که با صبر و حوصله در پیشبرد این رساله مرا یاری فرمودند.

سپاس و تشکر ویژه بنده از تمامی اساتید محترم گروه فقه و مبانی حقوق اسلامی دانشگاه مازندران می‌باشد که در طول این دوره تحصیلی از بیانات و تدریس ایشان مستفیض شدم.

نهایتاً تشکر می‌نمایم از همه اعضای محترم خانواده‌ام، پدر، مادر، و همسر که در طول دوره کارشناسی ارشد با حمایت‌های خود مایه دلگرمی بنده بوده‌اند.

سپاس فراوان خدایی را که موجبات تحصیل را برایم فراهم آورد.

ومن الله التوفيق

چکیده

از دیرباز حق حریم خصوصی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار بوده است به گونه‌ای که در قالب بارزترین جلوه‌های حقوق بشر متجلی گردیده است. حریم خصوصی در مفهوم خاص خود از جلوه‌ها و مظاهر متعدد و متنوعی برخوردار است، اما می‌توان در یک تقسیم کلی و جامع آن را به حریم مادی مشتمل بر حریم مکانی، جسمانی و اموال و حریم معنوی شامل حریم اطلاعات، ارتباطات و حیثیت اجتماعی تفکیک نمود که هر کدام از قلمرو خاص خود و ضمانت‌های اجرایی دنیوی یا کم دست کم عقاب اخروی برخوردار است.

بررسی اقوال و آثار مختلف مشهور فقیهان امامیه و مقررات موجود در فقه اسلامی، از یک سو حاکی از اهمیتی است که برای حریم خصوصی با انواع و گونه‌های مختلف آن قائل شده‌اند و به تبع آن تدابیری را به منظور حفظ و مصونیت از حریم خصوصی از هرگونه تعدی و تفریط، اندیشیده‌اند. از سوی دیگر بررسی و مذاقه بیشتر در منابع شرعی موجود و آراء و فتاوی مشهور، موارد جواز نقض حریم را نیز به طور استثنایی تأیید می‌نماید و به آن چهره‌ی شرعی و قانونی می‌بخشد. یافته‌های تحقیق به طور خلاصه به قرار ذیل است: اولاً انسان دارای حریم است؛ ثانیاً حریم به دو قسم حریم مادی و معنوی قابل تقسیم است؛ ثالثاً تعدی به حریم مادی دارای ضمانت اجرایی می‌باشد؛ اما تعدی به حریم معنوی، در موارد متعدد فاقد ضمانت اجرایی می‌باشد؛ رابعاً خلأهای قانونی قابل ملاحظه‌ای در زمینه‌ی حفظ و حراست از حق حریم خصوصی انسان‌ها وجود دارد که نیاز به رسیدگی و وضع قانون را فراهم آورده است و باید وضع شود. واژگان کلیدی: حریم مادی، حیثیت، ورود، نقض

عنوان	صفحه
فهرست مطالب.....	1.....
مقدمه.....	7.....
تعریف مسأله.....	7.....
پرسش‌های پژوهش.....	7.....
فرضیات پژوهش.....	8.....
اهداف این پژوهش.....	8.....
پیشینه پژوهش.....	8.....
روش تحقیق.....	9.....
فهرست اجمالی.....	9.....
فصل اول: مفهوم شناسی، ارکان و اقسام آن.....	10.....
مبحث اول: تعریف حریم خصوصی و ارکان آن.....	11.....
گفتار اول: مفهوم شناسی.....	11.....
بند اول: حریم در لغت.....	11.....
بند دوم: حریم در اصطلاح.....	13.....
الف) حریم در اصطلاح فقهاء.....	13.....
ب) حریم در اصطلاح حقوقدانان.....	14.....
بند سوم: حریم در شرع.....	16.....
الف) حریم در قرآن.....	16.....
ب) حریم در سنت.....	16.....
گفتار دوم: تعریف خصوصی.....	17.....

- 17..... گفتار سوم: تعریف حریم خصوصی.....
- 18..... مبحث دوم: اقسام حریم.....
- 18..... گفتار اول: ماهیت حریم خصوصی.....
- 21..... گفتار دوم: قلمرو حریم خصوصی.....
- 22..... بند اول: حریم خصوصی مادی.....
- 22..... الف) حریم خصوصی مکانی.....
- 24..... ب) حریم خصوصی جسمانی.....
- 24..... ج) حریم خصوصی اموال.....
- 26..... بند دوم: حریم خصوصی معنوی.....
- 27..... الف) حریم خصوصی اطلاعات.....
- 28..... ب) حریم خصوصی ارتباطات.....
- 29..... ج) حریم خصوصی حیثیت اجتماعی.....
- 30..... گفتار سوم: ارکان حریم خصوصی.....
- 30..... بند اول: صاحب حق.....
- 32..... بند دوم: موضوع حق.....
- 33..... گفتار چهارم: قلمرو نقض حریم خصوصی.....
- 35..... فصل دوم: مستندات و ادله ناظر بر اثبات حریم خصوصی.....
- 36..... مبحث اول: ادله لفظی.....
- 36..... گفتار اول: آیات.....
- 36..... بند اول: ممنوعیت هتک حریم اموال شخصی.....
- 37..... بند دوم: ممنوعیت تجسس، تحسس و تفتیش.....
- 39..... بند سوم: ممنوعیت ورود به منازل بدون استیذان و استیناس.....
- 40..... بند چهارم: ممنوعیت استراق بصر.....

- 41.....بند پنجم: ممنوعیت استراق سمع.....
- 42.....بند ششم: ممنوعیت تمسخر.....
- 43.....بند هفتم: ممنوعیت غیبت و اشاعه فحشاء.....
- 44.....بند هشتم: ممنوعیت خیانت در امانت و افشای سر(در حکم امانت).....
- 45.....بند نهم: ممنوعیت هتک حرمت بوسیله افتراء.....
- 47.....گفتار دوم: روایات.....
- 47.....بند اول: ممنوعیت افتراء در کلام معصومین.....
- 48.....بند دوم: ممنوعیت ورود بدون استیذان و استیناس.....
- 50.....بند سوم: ممنوعیت استراق بصر.....
- 50.....بند چهارم: ممنوعیت استراق سمع.....
- 50.....بند پنجم: ممنوعیت تمسخر.....
- 51.....بند ششم: ممنوعیت نیمه و غیبت و اشاعه فحشاء.....
- 52.....بند هفتم: ممنوعیت تجسس و تحسس و سوء ظن.....
- 54.....بند هشتم: ممنوعیت خیانت در امانت و افشای سر.....
- 54.....گفتار سوم: قواعد فقه.....
- 55.....بند اول: قاعده ید.....
- 56.....بند دوم: ضمان ید.....
- 58.....بند سوم: اتلاف.....
- 60.....بند چهارم: تسبیب.....
- 61.....بند پنجم: لاضرر.....
- 62.....بند ششم: صحت.....
- 64.....بند هفتم: احترام مال مردم.....
- 65.....بند هشتم: سلطنت بر اموال.....

67.....	مبحث دوم: ادله لیبی
67.....	گفتار اول: سیره عقلا.....
67.....	گفتار دوم: سیره متشرعه.....
68.....	گفتار سوم: دلیل عقل.....
69.....	فصل سوم: مصادیق صیانت از حریم خصوصی.....
70.....	مبحث اول: مصادیق حریم خصوصی مادی.....
70.....	گفتار اول: مصادیق حریم خصوصی مکانی.....
70.....	بند اول: فقهی.....
71.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
76.....	گفتار دوم: مصادیق حریم خصوصی جسمانی.....
76.....	بند اول: مصادیق فقهی.....
78.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
80.....	گفتار سوم: مصادیق مادی حریم خصوصی اموال.....
80.....	بند اول: مصادیق فقهی.....
81.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
84.....	مبحث دوم: مصادیق حریم خصوصی معنوی.....
84.....	گفتار اول: مصادیق حریم خصوصی اطلاعات.....
84.....	بند اول: مصادیق فقهی.....
86.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
89.....	گفتار دوم: مصادیق حریم خصوصی ارتباطات.....
89.....	بند اول: مصادیق فقهی.....
89.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
91.....	گفتار سوم: مصادیق حریم خصوصی حیثیت اجتماعی.....

- 91.....بند اول: مصادیق فقهی
- 93.....بند دوم: مصادیق قانونی
- 97.....فصل چهارم: استثنائات عدم جواز نقض حریم خصوصی
- 98.....مبحث اول: مستندات جواز نقض حریم خصوصی
- 98.....گفتار اول: سیره‌ی متشرعه
- 99.....گفتار دوم: دلیل عقل
- 99.....گفتار سوم: قواعد فقه
- 99.....بند اول: قاعده احسان
- 101.....بند دوم: قاعده لاضرر
- 101.....بند سوم: قاعده ولایت حاکم بر ممتنع
- 103.....بند چهارم: قاعده الحاکم ولی من لا ولی له
- 103.....گفتار چهارم: تقاص
- 104.....مبحث دوم: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی مادی
- 104.....گفتار اول: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی مکانی
- 104.....بند اول: مصادیق فقهی
- 106.....بند دوم: مصادیق قانونی
- 108.....گفتار دوم: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی جسمانی
- 108.....بند اول: مصادیق فقهی
- 109.....بند دوم: مصادیق قانونی
- 110.....گفتار سوم: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی اموال
- 110.....بند اول: مصادیق فقهی
- 112.....بند دوم: مصادیق قانونی
- 114.....مبحث سوم: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی معنوی

115.....	گفتار اول: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی اطلاعات.....
115.....	بند اول: مصادیق فقهی.....
116.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
117.....	گفتار دوم: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی ارتباطات.....
117.....	بند اول: مصادیق فقهی.....
118.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
119.....	گفتار سوم: مصادیق جواز نقض حریم خصوصی حیثیت اجتماعی.....
119.....	بند اول: مصادیق فقهی.....
120.....	بند دوم: مصادیق قانونی.....
121.....	نتیجه گیری.....
122.....	پیشنهادها.....
124.....	فهرست منابع.....
128.....	منابع قانونی.....
128.....	منابع الکترونیکی.....
129.....	چکیده انگلیسی.....

تعریف مسأله:

انسانها بنا بر فطرت خود، قلمروهایی را محدوده خصوصی خویش می‌دانند و در آن پناه می‌گیرند. در این پناهگاه امن خصوصی است که زندگی و حیات برای آنان میسر می‌شود و انسانیت معنی و مفهوم پیدا می‌کند. حق بر حریم خصوصی که از آن به حق خلوت نیز تعبیر می‌شود یکی از حقوق مطرح در اسناد بین‌المللی و حقوق داخلی کشورهاست. چنین حقی به دلیل ارتباط مستقیم و تنگاتنگی که با شخصیت انسان دارد و از کرامت ذاتی او نشأت می‌گیرد، می‌تواند به عنوان یکی از بنیادی‌ترین و اساسی‌ترین حقوق بشری تلقی شود. حق انسان به تنها بودن و با خود بودن، مورد احترام دیگران واقع شدن، به دور از کنترل دیگران و تجسس و تفتیش آنها زیستن، حقی است که لازمه یک شخصیت مستقل بشمار می‌رود. دین مبین اسلام، برای حیثیت، کرامت و شخصیت انسان و نیز حفظ اسرار مردم، ممنوعیت ورود به منزل در خلوت اشخاص و منع تجسس در امور دیگران، جایگاه ویژه‌ای قائل شده است. خداوند متعال در آیات مختلف قرآن کریم از حق مصونیت مسکن و منع تفتیش و تجسس در اسرار دیگران و امور مربوط به آنها نام برده و رسول اکرم(ص) نیز تمامی افراد را از تتبع و تجسس در اسرار دیگران منع نموده‌اند.

در قوانین و مقررات مختلف نیز مصادیق متعدد حریم خصوصی مورد حمایت مقنن قرار گرفته است. ماده 12 اعلامیه جهانی حقوق بشر، ماده 17 میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و نیز اصول متعدد قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ مصادیق مختلف حریم خصوصی را مورد حمایت قرار داده‌اند. قوانین دیگری نیز همچون قانون جرایم رایانه‌ای و قانون مطبوعات از جمله مقرراتی هستند که در این راستا وضع شده‌اند. به هر تقدیر اگر چه قوانین مزبور، حوزه‌هایی از حریم خصوصی را مورد توجه قرار داده‌اند؛ اما عنوان حریم خصوصی را بطور کامل شناسایی نکرده‌اند و تعریف جامعی که بتواند ابعاد و زوایای مختلف آن را در بر بگیرد ارائه ننموده‌اند. این در حالی است که مفهوم و قلمرو این حق انسانی با توجه به تحولات و پیشرفت‌های عظیمی که به مرور زمان در زمینه‌های مختلف علمی و اجتماعی و اقتصادی و غیره صورت گرفته است، تحت تاثیر واقع شده و با مفهوم و قلمرو سنتی آن در دوران گذشته متفاوت گردیده است. از سوی دیگر تکنولوژی مدرن نیز قلمرو نقض حریم خصوصی افراد را توسعه داده است. استفاده از دستگاه‌های عکسبرداری مخفیانه، پست الکترونیکی و ابزارهای پیشرفته مخابراتی جهت شنود صدا و فضای سایبری و دیگر شیوه‌های الکترونیکی برقراری ارتباط، از جمله دستاوردهای تکنولوژی امروزی بشری است که به راحتی می‌توانند برای نقض حریم خصوصی افراد، مورد استفاده قرار گیرند. از این‌رو به نظر می‌رسد که ابزارهای قدیمی و سنتی توان مقابله با عوامل تهدید کننده جدید را نداشته باشند و نیاز به ابزارهای جدید در قالب حمایت‌های ویژه قانونی بیش از پیش احساس می‌گردد. لذا با توجه به ضرورت‌های یاد شده تحقیق حاضر گامی در جهت شناسایی مسائل مورد بحث این حوزه و رفع شبهات موجود می‌باشد.

پرسش های پژوهش

الف) پرسش اصلی

ماهیت حریم خصوصی و قلمرو آن از نظر فقهی - حقوقی کدام است؟

ب) پرسش های فرعی

1. عوامل تهدید کننده حریم خصوصی کدام است؟
2. موارد مجاز شرعی و قانونی برای ورود به حریم خصوصی اشخاص کدام است؟
3. ضمانتهای اجرایی ورود و تعدی به حریم خصوصی اشخاص کدام است؟

فرضیات پژوهش

الف) حریم خصوصی، قلمروی از حیات اشخاص (حقیقی و حقوقی) است که عرفاً، قانوناً و شرعاً انتظار می رود دیگران حق دخالت یا تصرف در آنرا نداشته باشند و قلمرو آن شامل حریم شخصی اشخاص حقیقی و حقوقی، حریم ارتباطات و مکانی می باشد.

ب) حکومتها و دولتها، بخش خصوصی و تکنولوژی جدید و اشخاص حقیقی عوامل تهدید کننده حریم خصوصی می - باشند.

ج) مواردی که مسبوق به اذن شرعی یا دستور آمر قانونی و یا مورد پذیرش عرف است.

د) حسب مورد مجازات های حدی و تعزیری مختلف پیش بینی شده است.

اهداف این پژوهش

رفع مشکلات موجود در نظام قضایی در حیطه حریم خصوصی و دعاوی مربوط به آن و همچنین پاسخ گویی به ابهامات موجود برای پژوهشگران عرصه فقه و حقوق، جهت رفع شبهات موجود در فضای دانشگاه و همچنین ارائه راه حل مناسب برای ضابطان قضایی و نیروهای نظامی و انتظامی به منظور برخورد با متخلفان حریم خصوصی اهداف این پژوهش را در بر می گیرد.

پیشینه پژوهش:

1. حریم خصوصی و حمایت از آن در حقوق اسلام، تطبیقی و ایران، فصلنامه، نویسنده: باقر انصاری
2. بررسی تطبیقی حق حریم خصوصی در اسناد و رویه های بین المللی و نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران، پایان نامه، نویسنده: باسَم موالی زاده، استاد راهنما: محمد حسین زارعی، دانشگاه شهید بهشتی، 1385
3. جایگاه حریم خصوصی و حمایت از آن در اسلام و حقوق ایران، پایان نامه، نویسنده: مهدی آماده، پیام نور مرکز تهران، 1362
4. حمایت از حریم خصوصی در جریان تحقیقات مقدماتی، پایان نامه، نویسنده: مانده میر شمس شهنشانی، استاد راهنما: علی خالقی، دانشگاه تهران، 1386

5. حریم خصوصی افراد در فقه و حقوق اسلامی، پایان نامه، نویسنده: عیسی جوکار، استاد راهنما: محمد حسین گنجی، دانشگاه شهید چمران، 1388

6. حمایت کیفری از حریم خصوصی اشخاص در حقوق ایران، پایان نامه، نویسنده: حمیده غلامی، استاد راهنما: ناصر قاسمی، دانشگاه پیام نور مرکز تهران، 1389

روش تحقیق

رساله موجود به روش توصیفی- تحلیلی و به روش اسنادی (کتابخانه ای) می باشد که تلاش می کند قلمروهای حریم خصوصی را دسته بندی کند و جرایم مرتبط با این قلمروها را شناسایی کند و مجازات آن را در فقه و حقوق بررسی نماید و به تحلیل مواردی بپردازد که مجازاتی برای آن وجود ندارد.

فهرست اجمالی

این رساله شامل سه بخش می باشد. در بخش اول سعی شده مفاهیم حریم خصوصی و ماهیت آن و قلمروهای موجود در آن شناسایی و تبیین گردد. در بخش دوم مستندات فقهی حمایت از حریم خصوصی جمع آوری شده است و به مستندات فقهی جواز نقض حریم خصوصی و به عبارتی استثنای آن پرداخته شده است و در بخش سوم به جمع آوری مصادیق شرعی و قانونی حمایت از حریم خصوصی (به اضافه مجازات های مقرر در شرع و قانون) و مصادیق جواز نقض در شرع و قانون اهتمام شده است.

فصل اول: مفهوم شناسی، ارکان و اقسام حریم

مبحث اول: تعریف حریم خصوصی و ارکان آن

حریم خصوصی یک عبارت ترکیبی است که در دوران معاصر نمود ویژه‌ای یافته است ولی تعریف جامعی از آن ارائه نشده است و تعاریف متنوعی بیان گردیده است که هیچ یک از این تعاریف در کتب لغوی بیان نشده است. از تعریف دو کلمه ترکیبی "حریم خصوصی"، بصورت مستقل، هم نمی‌توان به یک نتیجه علمی رسید و تعریفی ارائه نمود که مورد وفاق همگان باشد؛ چرا که حریم خصوصی واژه‌ای است که برای همگان معنای واحدی ندارد و بسته به محیط پیرامون زندگی افراد تعاریف متنوعی دارد.

گفتار اول: مفهوم شناسی

واژه حریم از جمله کلماتی است که، اگر چه در زبان محاوره و مباحث مختلف فلسفی، سیاسی و حقوقی، به طور مکرر استعمال می‌شود، اما تاکنون تعریف مشخص و روشنی از آن ارائه نشده است. برای نمونه در تعریف حریم آمده "آنچه از پیرامون خانه و عمارت که بدان متعلق باشد، مکانی که حمایت و دفاع از آن واجب باشد"¹. یا در تعریفی دیگر آمده "چیز حرام، جامه احرام، زنان مرد و همسران مرد، مکانی که دفاع از آن واجب باشد"². در این لغتنامه‌ها اگر چه برای این کلمه به تنهایی تعریف آمده، اما در واقع با ضمیمه کردن عمارت و خانه و چاه و غیره بدان بیشتر در صدد درک مفهوم این کلمه بوده اند.

در این رابطه در دانشنامه حقوق خصوصی چنین آمده "هم فقیهان و نیز حقوقدانان تعیین حریم را اضرار به موضوع حریم مقرر کرده‌اند و از طرف دیگر تعیین اینکه چنین امری چه زمانی حاصل می‌شود، به عرف واگذار شده است."³ با این توضیحات به برخی از تعاریف حریم در لغت و اصطلاح و حقوق عرفی می‌پردازیم.

بند اول: حریم در لغت

حریم از حروف اصلی (ح ر م) مشتق شده و تحریم و حرمت و احرام و حرام نیز از دیگر مشتقات این حروف اصلی‌اند و از لحاظ معنایی بسیار به هم نزدیک‌اند. برای حریم معنی‌های متنوعی بیان شده که البته از لحاظ مفهوم و معنا واحدند. برخی از این تعاریف عبارتند از:

«فعل از ریشه (حرم) به معنای محدوده، بازداشت شده، حرم، گرداگرد، دوروبر، حوالی و اطراف است.»⁴

(حریم) از (حرمت) به معنای (منع):

«حرمت آن چیزی است که هتک آن جایز نیست.»⁵

حریم را به این دلیل حریم نامیده‌اند که منع صاحبش از تصرف در آن یا تصرف دیگران در آن (بی اجازه مالک) حرام است.

1 قیم، عبدالنبی، فرهنگ معاصر عربی به فارسی، ص 403

2 همان

3 انصاری مسعود و طاهری محمد علی، دانشنامه حقوق خصوصی، ص 824

4 همان

5، جوهری، اسماعیل بن حماد، الصحاح جلد 5/1895

«اصل معنای تحریم منع است.»¹

«التحریم: آنچه تحریم شده و کسی دست به آن نمی زند.»²

در فرهنگ عربی-فارسی دکتر آذر نوش، در تعریف حریم، برخی از مصادیق حریم خصوصی و عمومی بیان شده که از حرمت خاصی برخوردارند و چارچوب و مقررات خاصی برای ورود به آنها وجود دارد. تعریف این کتاب این است: "مکان مقدس، مکان متبرک، مقبره، مزار، حرم؛ حرمسرا؛ زنان یک خانواده؛ همسر، زن"³

در ترجمه کتاب القموس العصری نیز مشابه تعریف دکتر آذرنوش، یعنی تعریف به مصداق، به چشم می خورد:

«حریم: حرم (فعل ماضی با ضم ح و تشدید ر) نهی شده، ممنوع-نساء الدار، حرم سرا، زنان خانه.»⁴

در معجم مقاییس اللغة ابتداء حروف اصلی واژگان شرح شده و در شرح حروف اصلی حریم که حریم از آن مشتق شده آمده است:

«الحاء والراء والمیم أصل واحد و هو المنع والتشديد. فالحرام ضد الحلال.»⁵

در صفحه بعد در تعریف حریم آمده:

«الذی حرم (به ضم ح و تشدید ر) مسه فلا یدنی منه. وکانت العرب اذا حجوا القوا ما علیهم من ثیابهم فلم یلبثوا فی

الحرام ویسمى الثوب اذا حرم لبسه الحریم.»⁶

لسان العرب نیز به نقل از ازهری آورده:

«التحریم الذی حرم مسه فلا یدنی منه. همین عبارت در تعریف معجم مقاییس اللغة به چشم می خورد.»⁷

اما همانگونه که قبلاً ذکر شد در تعاریف زیاد دیگری حریم با ضمیمه شدن به یک کلمه دیگر معنی شده مثل تعریف زیر:

«فحریم البئر و غیره: ما حولها من مرافقها و حقوقها التي یلقى فیها ترابها، ای البئر التي یحفرها الرجل فی موات، لیس لأحد

أن ینزل فیہ و لا ینازعه علیه.»⁸

1 طریحی، شیخ فخرالدین، مجمع البحرین، 39/6

2 البستانی، فؤادافرام، "فرهنگ جدید عربی-فارسی"، ص 117

3 آذر نوش، آذرتاش، "فرهنگ عربی-فارسی"، ص 119

4 الیاس انطون الیاس، "فرهنگ نوین عربی-فارسی"، ص 146

5 ابی الحسنین احمد بن فارس بن زکریا، "معجم مقاییس اللغة"، 45/2

6 همان، ص 46 و 45

7 ابن منظور، محمد بن مکرم "لسان العرب"، ص 137

8 طریحی، شیخ فخرالدین، "مجمع البحرین"، 498/1

«حریم چاه و غیر آن به محل های اطراف آن اطلاق می گردد که کسی نمی تواند در آن مکان فرود آید و یا ادعایی نسبت به آن بنماید.»¹

حریم الرجل: آنچه مرد از او دفاع و حمایت کند و به همین جهت خانواده مرد را حریم نامیده اند.

این تعریف برای حریم رجل در ادامه تعریف حریم در المنجد آمده و سپس حریم کاخ را در ادامه توضیحات مثال آورده: "جای وسیع گرداگرد قصر پادشاه"، و پس از این دو مثال برای روشن کردن تعریف آمده: «حریم: هر چیز که حمایت از آن واجب باشد، جمع آن حرم (به ضم ح)، أحرم و احاریم»² چنانچه در این تعاریف لغوی به چشم می خورد، حریم واژه ای است که به تنهایی مورد کاربرد قرار نمی گیرد و بیشتر یک واژه ترکیبی است.

بند دوم: حریم در اصطلاح

چنانچه قبلاً هم بیان شد؛ حریم جزء واژگانی است که صرفاً در صورت ترکیب با کلمات دیگر معنای اصطلاحی پیدا می کند و خود به تنهایی در محدوده اصطلاحات قرار نمی گیرد، از این رو لازم است به همراه کلماتی مثل چاه، قنات، باغ، لباس، اسرار و غیره مورد تعریف قرار گیرد. در مورد اموال شخصی، حریم و حقی (حق انتفاع) که پیرامون آن ایجاد می شود، این تعاریف به کار می آید، اما نه همه این اموال، بلکه اموالی که برای بهره برداری از آن نیاز به این محدوده از حریم است. نکته قابل توجه دیگر این است که محدوده لازم برای انتفاع از موضوع حریم به ملکیت صاحب موضوع حریم در نمی آید و فقط حفظ حق انتفاع وی از آن ضروری است، بنابراین اگر از این محدوده برای امری که منافاتی با انتفاع وی ندارد، بهره برداری شود، برای وی حق هیچ گونه دخالت و نظری نیست. با این حال اگر این واژه به خصوصی اضافه شود و سپس به یکی از این موضوعات دارای حریم مثل چاه اضافه شود داخل در بحث ما هست.

الف) حریم در اصطلاح فقهاء

از منظر فقیهان تعاریف مختلفی از حریم ارائه شده است که همگی آنها دارای وجوه مشترکی می باشند. صاحب جواهر در تعریف حریم آورده است:

«حریم هر چیز عبارت است از مقداری که برای انتفاع از آن چیز ضرورت دارد.»³
مرحوم علامه حلی نیز در تعریف حریم، می فرماید:

«حریم به مکان های نزدیک هر چیز گفته می شود که بهره بردن کامل مردم از آن مورد نیاز باشد، مانند: آب راه و محل ریختن خاکروبه و مانند آن.»⁴

1 همان

2 البستانی، فؤادافرام، "فرهنگ جدید-عربی فارسی"، 117/1

3 آن حریم کل شیء إنما هو مقدار ما يتوقف عليه الانتفاع به، نجفی، محمد حسن، "جواهر الکلام"، 34/38

4 الحریم إشارة إلى المواضع القريبة التي يحتاج إليها لتمام الانتفاع، كالطريق ومسيل الماء ومطح التراب وأشباه ذلك، حلی، حسن ابن یوسف، "تذکره الفقهاء"، چاپ سنگی، 413/2

همچنین مرحوم شیخ بهایی حریم را اینچنین تعریف کرده‌اند:

«حریم خانه، مقدار فضای لازم برای خاکریز و برف‌انداز آن است و جایی که آب باران از ناودان بر آن ریزد و ممر داخل شدن به آن خانه.»¹

امام خمینی که یکی از فقهای معاصر و صاحب نظریات فقهی نافذ و قوی در فقه شیعه می‌باشد در کتاب فقهی خود بنام «تحریر الوسیله» پیرامون حریم بطور کلی و حریم منابع آبی بطور مفصل بحثی را در ذیل مباحث مربوط به اراضی موات بیان نموده است که به جهت اهمیت به بیان آن پرداخته می‌شود.

«مقدار حریم در زیادی و کمی به اختلاف صاحب حریم است و آن به خاطر این است که مصالح و حریم منابع که به آن نیاز دارند، متفاوت می‌باشد، پس حریمی که خانه به آن نیازمند است بر حسب عادت غیر از حریمی است که چاه و نهر به آن احتیاج دارد و هکذا در بقیه چیزها چنین است، بلکه اختلاف بین بلاد نیز وجود دارد. پس اگر شخصی بخواهد که حوالی چیزی را که دارای حریم است احیاء کند، برایش جایز نیست که بدون اذن صاحب و رضایت او به مقدار حریم، احیاء کند.»

همچنین می‌فرماید: «حریم چاه مقداری است که برای کشیدن آب و استفاده از آن در جایی که برای آب کشی می‌ایستد (در صورتی که استفاده از چاه با دست باشد) و جای دولاب و تردد چارپاست. حریم چشمه مقداری است که جهت استفاده یا اصلاح و حفظ آن بر قیاس غیر آن نیاز به آن می‌باشد.»

امام خمینی پیرامون حریم قنات اشاره می‌نماید: «برای هر کدام از چاه، چشمه که از آن آب می‌جوشد و بیرون می‌آید و به آن چشمه، چاه و مادر چاه گفته می‌شود و نیز غیر آن در صورتی که منشأ آب باشد حریمی است به معنای دیگر و آن مقداری است که کسی بدون اذن صاحب آنها حق ندارد در کمتر از آن مقدار، چاه یا قنات دیگری احداث نماید، بلکه احوط با (احتیاط شرعی) ملاحظه حریم است بین دو قنات بطور مطلق. اگر چه جواز آن در غیر آنچه که ذکر شد اشبه باشد و مقدار حریم در چاه چهل ذراع است در صورتی که حفر آن بخاطر آب خوردن گله و احشام باشد و شصت ذراع است در صورتی که حفر آن بخاطر زراعت و همانند آن باشد.»²

در تعاریف حقوقدانان نیز حریم به تنهایی مورد تعریف قرار نگرفته و برای فهم معنی این واژه آن را با کلمه‌ای دیگر تلفیق کرده‌اند.

ب) حریم در اصطلاح حقوقدانان

تعریف حریم در کتب مرجع حقوقی با تعریفی که فقهاء از حریم ارائه نموده‌اند، تفاوت قابل ملاحظه‌ای ندارد؛ اما معمولاً در این کتب حقی را که برای صاحب موضوع حریم به وجود می‌آید توضیح داده‌اند. این حق عبارت است از محدوده لازم برای انتفاع از موضوع حریم که به ملکیت صاحب موضوع حریم در نمی‌آید و فقط حفظ حق انتفاع وی از آن ضروری است، بنابراین اگر از این محدوده برای امری که منافاتی با انتفاع وی ندارد، بهره برداری شود، برای وی حق هیچ گونه دخالت و نظری نیست:

1 شیخ بهایی، محمد بن حسین جامع عباسی، چاپ سنگی ص 257

2 امام خمینی، روح الله، تحریر الوسیله، 351/3 و 352 و 353

«حق حریم: حقی است که مالک زمین، قنات، نهر، چاه و امثال آن برای کمال استفاده از ملک خود نسبت به اراضی مجاور دارد، شناختن حق حریم برای مالک، نسبت به اراضی مجاور، برای جلوگیری از تضرر اوست، چه تصرفات دیگران در اراضی مجاور قنات و چاه و غیر آن ممکن است موجب زیان مالک باشد.»¹

چنانچه در این تعریف مشهود است، تصرفات دیگران در جایی ممنوع است که موجب تضرر به مالک باشد و مالک باید این حق را بشناسد و از این گونه تصرفات در برابر تضرر به خود دفاع نماید و گرنه برای وی حق هیچگونه مداخله‌ای وجود ندارد، مثل جایی که مالک چاه بخواهد از ایجاد مسیر برای تردد عموم در محدوده حریم چاه ممانعت به عمل آورد، که در اینجا مالک را از این عمل منع می‌نمایند؛ چرا که مسیر رفت و آمد هیچ ضرری به وی وارد نمی‌آورد و تاثیری در کم شدن آب چاه ندارد.

همچنین طبق تعریفی که در قانون مدنی از حریم ارائه گردیده است، حریم مقداری از اراضی اطراف ملک و قنات و نهر و امثال آن است که برای کمال انتفاع از آن ضرورت دارد (ماده 136 قانون مدنی) و حریم در حکم ملک صاحب حریم است و تملک و تصرف در آن که با طبیعت حریم منافات دارد و بدون اذن مالک درست نیست. حریم ملک تبعی است؛ یعنی از توابع ملک است و مالک می‌تواند از حق خود در حریم، بلاعوض یا در مقابل اخذ عوض صرف نظر کند. حریم اختصاص به چاه و قنات و خانه و مزرعه و باغ ندارد، بلکه دهات هم حریم دارند و در حریم ده از حق تعلیف دواب، کندن بوته‌ها و مانند این امور بهره می‌برند.²

حریم از حرمت به معنی منع است، زیرا تعرض دیگران به حق صاحب حریم، ممنوع است و از نظر ما عناصر حریم چنین است:

«اول- وجود ملک ولو به صورت اختصاص.

دوم- وجود موات در جوار آن و در املاک معمور حریم نیست.

سوم- برای کمال انتفاع آن ملک نیاز به قسمتی از موات مجاور افتد و این به حسب اشیاء مختلف متفاوت است. اخیراً به موجب قانون خاص برای پاره‌ای از چیزها حریم مقرر گردیده است، مانند حریم خطوط برق و حریم لوله نفت. حریم را مستقلاً نمی‌توان مورد معامله قرار داد.»³

قدری از اراضی اطراف املاک، قناتها، دهات، چاه‌ها، انهار، چشمه‌ها، راهها، و دیوارها است که برای کمال انتفاع از آنها لازم است.⁴

1 صفایی، سید حسین، "حقوق مدنی"، 270/1

2 جعفری لنگرودی، محمد جعفر، "ترمینولوژی حقوق"، ص 214

3 جعفری لنگرودی، محمد جعفر، "مبسوط در ترمینولوژی حقوق"، 1652/2

4 جعفری لنگرودی، محمد جعفر، "وسیط در ترمینولوژی حقوق"، ص 185